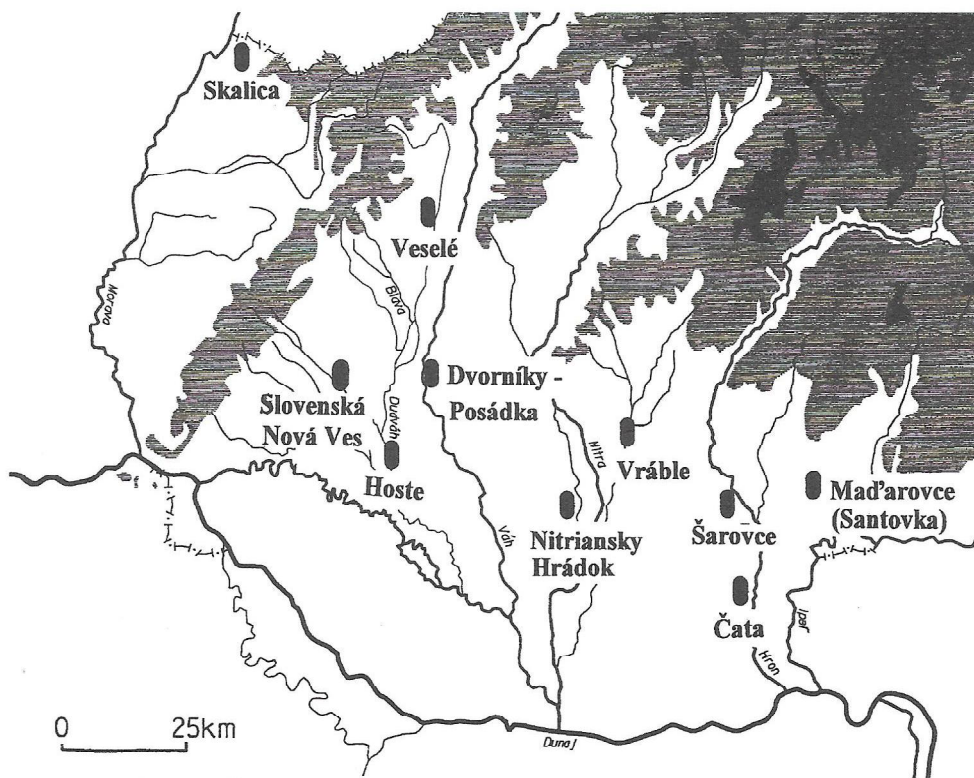

BOCHNÍKOVÉ IDOLY Z VESELÉHO

PRÍSPEVOK K BOCHNÍKOVÝM IDOLOM Z ÚZEMIA SLOVENSKA

JURAJ BARTÍK - RÓBERT BAČA

Hlinené bochníkové idoly zo staršej a počiatku strednej bronzovej doby upútavajú už dlhú dobu pozornosť európskych bádateľov. I keď správy o prvých nálezoch idolov uverejnili už na začiatku nášho storočia (Wosinski 1904, 59, tábla C, Visegrádi 1911, 38), spojené sú s nimi mnohé nezodpovedané otázky. Týkajú sa predovšetkým zisťovania oblasti ich pôvodu a niekdajšieho funkčného určenia. Z kvantitatívneho hľadiska leží ťažisko výskytu stredo európskych bochníkových idolov na západnom Slovensku, kde sú kultúrne spojené s maďarovskou kultúrou (obr. 1). Slovenské bádanie sa doteraz venovalo bochníkovým idolom výlučne pri sledovaní vzájomných kontaktov medzi vzdialenými európskymi regiónmi, v tejto súvislosti slúžia ako dôležitý argument pre ich potvrdenie (Vladár 1973, 322, Vladár 1981, 225).

Obr. 1. Rozšírenie bochníkových idolov na západnom Slovensku

Úplné vypublikovanie a všestranne zhodnotenie bochníkových idolov na území Slovenska zatiaľ chýba. Pôvodný zámer autorov – zaoberať sa len nálezmi z Veselého – sa postupne rozšíril aj o dostupné neznáme exempláre z ďalších lokalít. K získaniu celkového prehľadu sme súpis doplnili o odkaz na všetky ďalšie publikované nálezy. Pojmom *bochníkové idoly* označujeme výlučne hlinené, podlhovasto-oválne tvary s rôznym zoskupením výzdobných prvkov. Snaha o bližšie poznanie artefaktov viedla k spolupráci s odborníkmi z oblasti botaniky¹ a paleontológie².

Katalóg

Bochníkové idoly z Veselého (okr. Piešťany)

Dlhodobému záujmu zberateľov, ako aj opakovaným výskumným aktivitám viacerých inštitúcií vďačíme za skutočnosť, že lokalita Veselé zaujíma z hľadiska počtu nálezov bochníkových idolov na Slovensku druhé miesto. Vzhľadom k roztriešteniu nálezového fondu, ktorý nebol vypublikovaný v úplnosti, sa v odbornej literatúre uvádzal len jediný exemplár (Točík 1964, 149). Z polohy Hradisko – Podzámske však bezpečne pochádza päť bochníkových idolov uložených v zbierkach Balneologického múzea v Piešťanoch (ďalej BM Piešťany), Slovenského národného múzea-Archeologického múzea v Bratislave (ďalej SNM-AM) a Národného múzea v Prahe.

Hlinený bochníkový idol v tvare tyčinky obdĺžnikovitého prierezu, jedno ukončenie zaoblené (obr. 2:2). Na prednej strane zdobený 21mm dlhou a 1–5mm širokou vyhlbeninou členenou priečnymi rebrami. Farba sivohnedá. Rozmery: 51x19x8mm. Nálezové okolnosti nie sú známe (Bača – Krupa 1998, 45).

Uloženie: BM Piešťany. Inventárne číslo (ďalej Inv.č.) 38.

Hlinený neumelo vymodelovaný bochníkový idol obdĺžnikového tvaru, s prierezom obdĺžnika so zaoblenými hranami (obr. 2:7). Na prednej strane výzdoba štyroch nesymetricky umiestnených priečných rýh kombinovaných s kruhovými vpichmi. Farba sivočierna. Rozmery: 69x19x16mm. Nálezové okolnosti nie sú známe (Bača – Krupa 1998, 75).

Uloženie: BM Piešťany. Inv.č. 953.

Neúplný hlinený idol v tvare tyčinky so zaobleným ukončením a oválnym prierezom. Tyčinka je kosákovite zahnutá. Na prednej strane sa zachovala výzdoba šiestich priečných rýh kombinovaných s okrúhlymi lúčovitými odtlačkami (obr. 2:3). Farba svetlohnedá. Rozmery: 73x32x16mm. Nálezové okolnosti nie sú známe (Bača – Krupa 1998, 75).

Uloženie: BM Piešťany. Inv.č. 954

Hlinený bochníkový idol v tvare tyčinky obdĺžnikovitého prierezu so zaoblenými hranami. Z prednej strany je zdobený piatimi priečnymi ryhami prerušenými v strede okrúhlymi lúčovitými odtlačkami (obr. 2:1). Farba hnedočierna. Rozmery: 64x27x16mm (Točík 1964, 149). Povrchový nález získal v roku 1951 J. Feriančík.

Uloženie: SNM-AM Bratislava, Inv.č. 9588.

Hlinený, nepravidelne vymodelovaný neúplný bochníkový idol s prierezom obdĺžnika so zaoblenými hranami. Zachovaná časť prednej strany je zdobená tromi priečnymi ryhami prerušenými v strede okrúhlymi odtlačkami (obr. 2:6). Rozmery: 59x31x16mm. Predmet získal v roku 1933 J. Neustupný, v sídliskovej jame označenej ako „b1“. Jama tvorila súčasť komplexu štyroch, navzájom sa porušujúcich jám kruhového pôdorysu (b1–b4) odkrytých v tzv. „Sonde na južnom svahu“ (Bartík 1995, obr. 1, 8). Z jám pochádza výlučne keramika maďarovskej kultúry.

Uloženie: Národné múzeum Praha. Inv.č. 95 088.

Bochníkové idoly pravdepodobne z Veselého

Rovnaký pôvod predpokladáme aj u dvoch bochníkových idolov uložených v Západoslovenskom múzeu v Trnave (ďalej ZsM Trnava). V múzejných záznamoch je pri oboch – ktoré sú súčasťou pôvodnej zbierky Spolku Svätého Vojtecha – uvedené „Neznáma lokalita“. Náš predpoklad o ich pôvode z Veselého sa opiera o početné zbierkové predmety maďarovskej kultúry z polohy Hradisko-Podzámske uložené v starších fondoch Západoslovenského múzca.

Hlinený bochníkový idol obdĺžnikovitého prierezu so zaoblenými hranami a jedným chýbajúcim koncom. Zachovaná časť prednej strany je pri konci zdobená dvomi priečnymi ryhami prerušenými v strede okrúhlymi vpichmi.

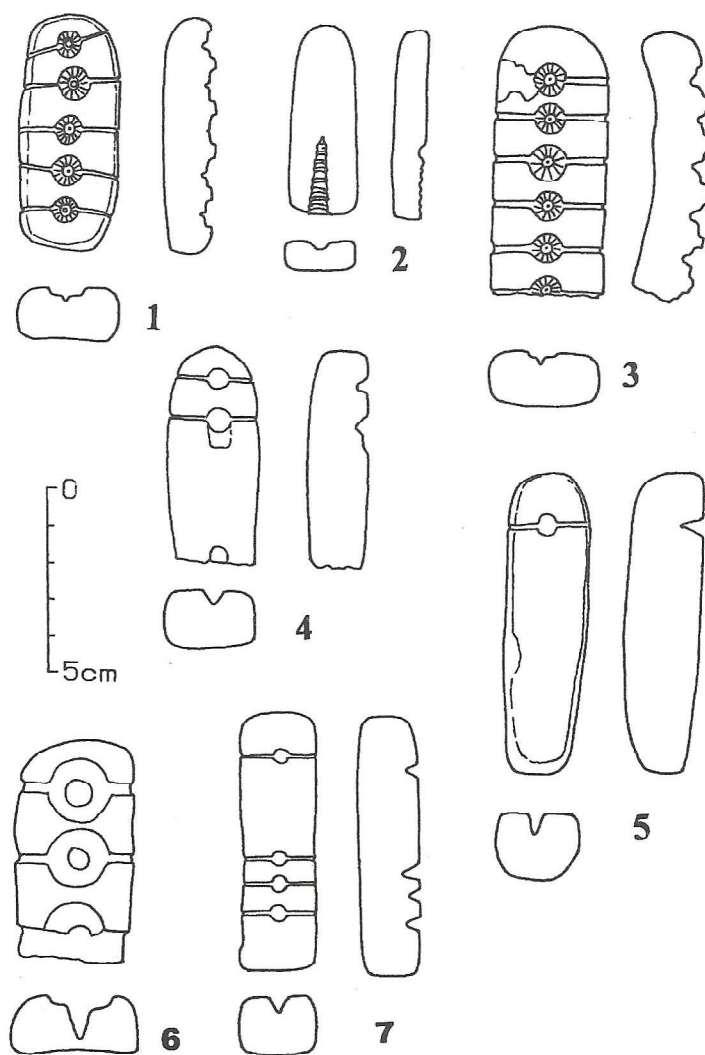
Obdĺžnikové rozšírenie ústia jedného z nich vzniklo dodatočne. Zvyšok ryhy a okrúhleho vpichu na opačnej strane naznačuje rovnakú symetrickú výzdobu odlomenej časti (obr. 2: 4). Farba svetlohnedá. Rozmery: 58x25x16mm (Novotný – Fuhrherr 1971, 40, Tab. 10:863).

Uloženie: ZsM Trnava. Inv.č. 863A.

Pri predmete omylom uvádzané ako nálezisko Trnava (Trnka 1982, 63) a Štefanová (Hundt 1974, Fig. 26: 5).

Hlinený, nepravidelne vymodelovaný bočníkový idol obdĺžnikovitého prierezu zo zaoblenými hranami. Povrch vyleštený, miestami poškodený. Štruktúra hlíny je veľmi kompaktná (na dokumentačnej karte v múzeu je predmet chybné označený ako kamenný). Predná strana zdobená na konci jedinou priečnou ryhou prerušenou v strede okrúhlym vpichom (obr. 2: 5). Farba tmavosivá. Rozmery: 82x22x21mm. (Novotný – Fuhrherr 1971, 40).

Uloženie: ZsM Trnava. Inv.č. 888 A.

Obr. 2. 1-3, 6-7 Veselé, 4-5 pravdepodobne Veselé.

Bochníkové idoly z ďalších lokalít na západnom Slovensku

V katalógu sú zachytené všetky nám známe nálezy bochníkových idolov zo západného Slovenska. Pri opisoch a vyobrazeniach sú uprednostnené dostupné, doposiaľ neznáme exempláre.

Čata (okr. Levice) (Janšák 1938, 43, tab. 18: 7).

Dvorníky-Posádka (okr. Hlohovec)

Neúplný hlinený bochníkový idol oválneho prierezu s jedným chýbajúcim ukončením. Zachovaná časť je na prednej strane zdobená dvomi priečnymi ryhami prerušenými v strede odtlačkami vejárovitého tvaru ukončenými hlbokým vpichom. Tretia priečna ryha v mieste zlomu naznačuje rovnakú symetrickú výzdobu odlomenej časti (obr. 3: 5) Farba žltohnedá. Rozmery: 57x33x21mm.

Idol získaný pri výskume opevnenej osady maďarovskej kultúry, z priestoru vnútorného žlabu opevnenia. V sídliskovej vrstve ho sprevádzala početná kermika maďarovskej kultúry (Bartík 1997, 115).

Uloženie: SNM-AM Bratislava.

Hoste (okr. Galanta) (Bátora 1983, 77, obr. 4: 1).

Maďarovce (okr. Levice) (Visegrádi 1911, 38, tábla 7: 5).

Nitriansky Hrádok (okr. Nové Zámky)

V prípade bochníkových idolov z polohy Zámeček sa stretávame s rôznymi údajmi. V prácach G. Bandího (1974, 237) a J. Kneippa (1986, 410) sa uvádza z Nitrianskeho Hrádku 13 exemplárov. V publikácii o kultúrach včasnej bronzovej doby Karpatskej kotliny a severného Balkánu sa stanovil ich počet na 29 (Novotný – Novotná 1984, 330). G. Trnka spomína najmenej 30 kusov, z nich 22 publikovaných (Trnka 1992, 616).

Podľa našich poznatkov, prvé bochníkové idoly získal zo Zámečku J. Eisner. Z kusých správ nie je jasné, či pochádzajú z plochy skúmanej v roku 1923 (Točík 1981, Heft 1,9), alebo zo zberu. V SNM-AM ich spolu z ďalším maďarovským sídliskovým materiálom z Malého Váradu zaevidovali v roku 1930.

Neúplný hlinený idol v tvare tyčinky so zaobleným ukončením, s prierezom obdĺžnika so zaoblenými hranami. Povrch predmetu je do leskla vyhladený. Na prednej strane sa zachovala výzdoba dvoch priečných rýh kombinovaných s okrúhlym lúčovitým odtlačkom a kruhovým odtlačkom bez lúčov (obr. 3: 1) Farba svetlohnedá. Rozmery: 60x40x19mm.

Uloženie: SNM-AM Bratislava. Inv.č. 8193, (Eisner 1933, 61, tab. 29: 5).

Hlinený neumelo vymodelovaný bochníkový idol oválneho tvaru s nepravidelným prierezom. Na prednej strane výzdoba dvoch vtlačených, nesymetricky umiestnených krížovitých útvarov (obr. 3: 2). Farba nejednotná, prevažne sivá a čierna. Rozmery: 74x35x11mm.

Uloženie: SNM-AM Bratislava. Inv.č. 8198.

Podľa publikovaných údajov, pochádza z nálezových situácií odkrytých počas výskumov v rokoch 1948–1960 39 bochníkových idolov. Z nich je 29 vyobrazených (Točík 1981, Heft 1, 114, tab. 52: 7,8, 117, tab. 52: 20, 121, tab. 56: 2, 122, tab. 56: 13, 130, tab. 57: 20, 143, tab. 63: 8, 158, tab. 69: 3, 162, tab. 69: 22, 171, tab. 74: 6, 179, tab. 76: 14, 220, tab. 98: 14, 228, tab. 100: 6, 229, tab. 101: 5, 246, tab. 106: 14, 15, 255, tab. 109: 9, 259, tab. 111: 7, 276, tab. 116: 13), (Točík 1981, Heft 2, 19, tab. 124: 8, 58, tab. 135: 3, 92, tab. 145: 6, 93, tab. 146: 10, 111, tab. 152: 28, 121, tab. 124: 10, 123, tab. 154: 31, 34, 141, tab. 163: 11, 148, tab. 166: 12). O ďalších desiatich sme informovaní vďaka zmienke v katalógu (Točík 1981, Heft 1, 121, 122, 180, 192, 226, 269, 273), (Točík 1981, Heft 2, 65, 114, 138).

Uloženie: pravdepodobne Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre (ďalej AÚ SAV).

A. Točík spomenul aj jeden nevyobrazený zberový nález (Točík 1981, Heft 2, 198). Uloženie: nie je známe.

Počet môžeme doplniť o ďalší, doteraz neznámy exemplár.

Bochníkový idol nepravidelného tvaru, neumelo modelovaný, s vyhladeným povrchom. Predná strana je členená piatimi priečnymi ryhami, v strede prerušenými okrúhlymi lúčovitými odtlačkami nejednotnej veľkosti (obr. 3: 3). Farba svetlohnedá. Rozmery: 58x23x16mm.

Idol získali na lokalite Zámeček údajne už v tridsiatych rokoch. Uloženie: súkromná zbierka.

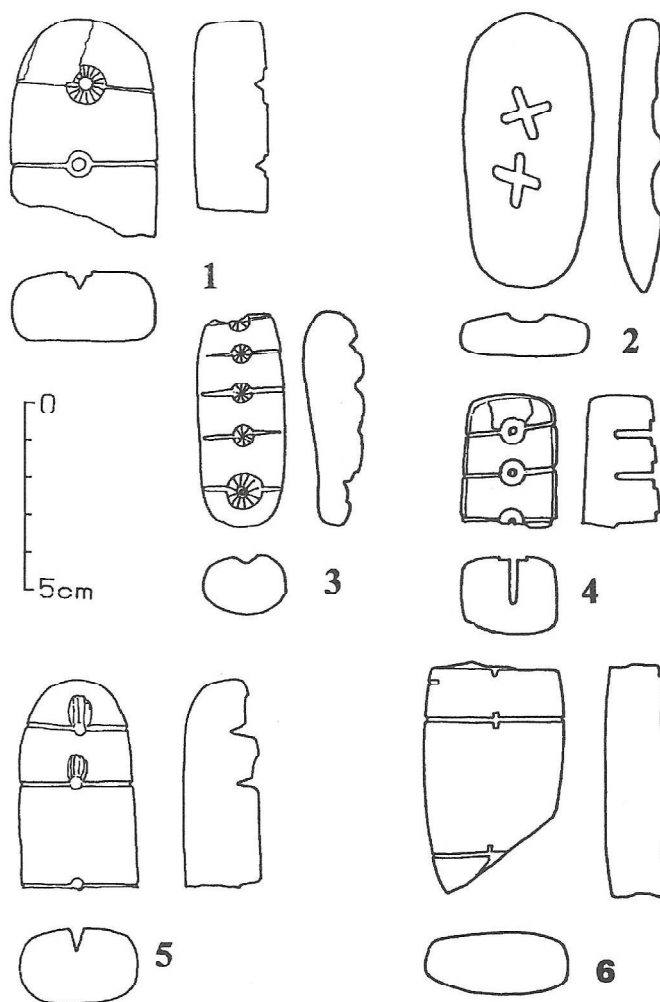
Spolu s posledným uvedeným exemplárom z Nitrianskeho Hrádku poznáme 43 bochníkových idolov.

Skalica (okr. Skalica)

Neúplný bochníkový idol s chýbajúcimi ukončeniami, s prierezom obdĺžnika so zaoblenými hranami. Predná strana je zdobená tromi priečnymi ryhami prerušenými v strede drobnými obdĺžnikovými otlakami (obr.3: 6). Farba tmavohnedá. Rozmery: 84x38x17mm.

Bochníkový idol našiel T. Gróf na polykulturnom sídlisku v polohe Psíky. Na lokalite zozbieral v roku 1998 aj ojedinelé črepy maďarovskej kultúry.

Uloženie: Záhorské múzeum v Skalici³.

Obr. 3. 1-3 Nitriansky Hrádok, 4 Slovenská Nová Ves, 5 Dvorníky-Posádka, 6 Skalica.

Slovenská Nová Ves (okr. Trnava)

Neúplný bochníkový idol v tvare tyčinky s prierezom obdĺžnika so zaoblenými hranami. Povrch je do leskla vyhladený. Na prednej strane sa zachovala výzdoba tri priečne ryhy kombinované s okrúhlymi odtlačkami bez lúčov (obr. 3: 4). Farba svetlohnedá. Rozmery: 36x26x21mm.

Bochníkový idol získali v roku 1990, pravdepodobne pri zbere na polykulturnej lokalite Za Závodím.

Uloženie: ZsM Trnava. Z podlhovastej vyvýšeniny na pravom brehu potoka Gidra sú známe aj sídliskové nálezy maďarovskej kultúry (Novák 1987, 78, Bartík – Štrbík 1990, 33)*.

Šarovce (okr. Levice)

Zo sídliska maďarovskej kultúry je spomínaný nepublikovaný nález bochníkového idolu (Novotný – Novotná 1984, 330).

Vráble (okr. Nitra) (Kujovský 1978, 153, obr. 82: 6).

Vyhodnotenie

Miesto nálezu bochníkových idolov

Z 58 známych bochníkovitých idolov zo Slovenska našli 55 na deviatich sídliskách maďarovskej kultúry. Aj zvyšné tri sú asi sídliskové nálezy. Z nich, pri dvoch idoloch (obr. 2:4–5), z „Neznámej lokality“ predpokladáme pôvod na opevnenej osade vo Veselom. Pri poslednom, získanom začiatkom tohto storočia v Maďaroviciach je pravdepodobná príslušnosť k eponymnej sídliskovej lokalite. Bochníkové idoly poznáme z iných oblastí aj z pohrebísk. K skôr známym šiestim exemplárom zo žiarových hrobov v rumunskom Ostrovul Mare pribudol ďalší z kostrového hrobu č. 205 vo Franzhausene v Dolnom Rakúsku (Berciu 1953, 599, Neugebauer 1997, 175). Vo všeobecnosti však možno zhrnúť, že s výnimkou Olténie sa našli vo všetkých oblastiach bochníkové idoly predovšetkým na sídliskách (Bandí 1974, 237, Beneš 1984, 17, Fasani 1970, 91, Kneipp 1986, 407, Maier 1979, 162, Trnka 1982, 61, Trnka 1992, 616, Urban 1993, 631).

Jedinečnú príležitosť pre sledovanie nálezových okolností bochníkových idolov poskytuje opevnená osada maďarovskej kultúry v Nitrianskom Hrádku. Z uvedenej lokality pochádza najväčší počet exemplárov, navyiac väčšinu z nich získali už pri modernom archeologickom výskume. Na polohe Zámeček našli 13 idolov v kultúrnych jamách a 26 v sídliskovej vrstve. Co sa týka rozloženia 39 exemplárov, nerozoznávame výrazné zhlukovanie nálezov, skôr ho môžeme charakterizovať ako rozptýlenie po väčšej časti skúmanej lokality (obr. 4). Výsledok priestorovej analýzy nálezových okolností sa dá zovšeobecniť do záveru, že uloženie bochníkových idolov v Nitrianskom Hrádku sa neviazalo na určité miesto v osade (napríklad spojené s kultom alebo s diaľkovým obchodom), skôr išlo o predmety osobného charakteru uschovávané v obydlíach.

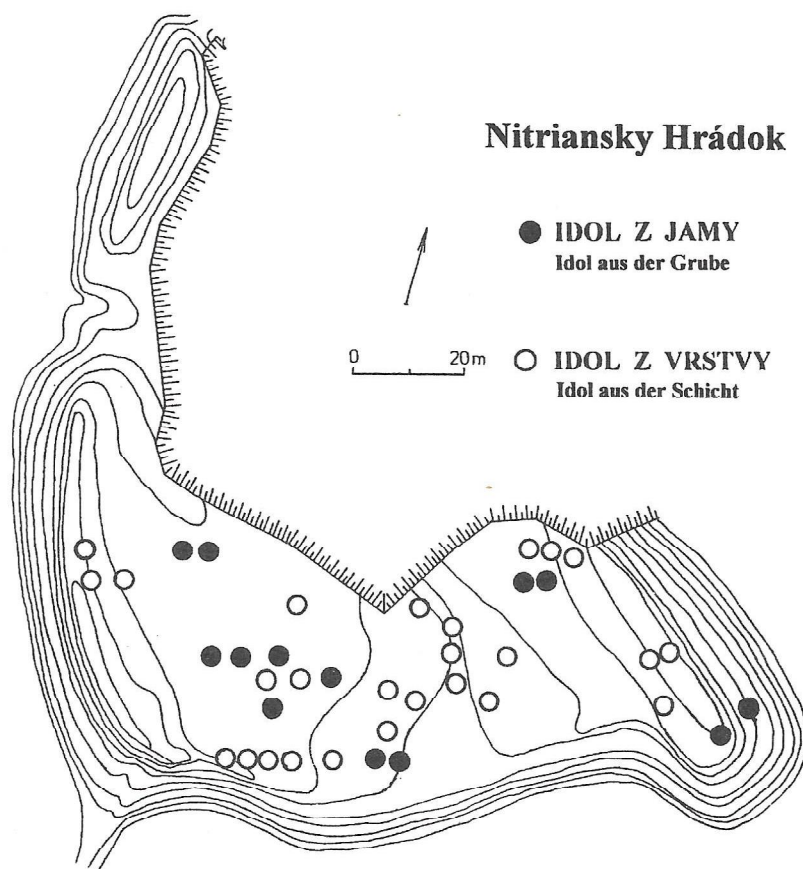
Výroba bochníkových idolov

Výborný stav zachovania niektorých predmetov umožňuje rekonštrukciu postupu ich zhotovenia, ktorý pozostával z nasledujúcich krokov:

- 1) Vymodelovanie bochníka do konečného tvaru včetně vyhladenia povrchu. (Dodatočné hladenie nevypáleného predmetu by porušilo ostré hrany žliabkov a odtlačkov).
- 2) Vytvorenie priečných žliabkov.
- 3) Hlboké vpichy ostrým predmetom.
- 4) Odtlačenie výzdobných motívov, cez žliabok a hlboké vpichy.
- 5) Vypálenie predmetu.
- 6) Inkrustácia odtlačkov hmotou bielej farby.

Materiál

Skúmané bochníkové idoly vymodelovali z kvalitne plavenej, jemnozrnenej hliny bez prímiesí kameňov. Sledovanie pôvodného povrchu a lomov vylúčilo pri exemplároch z Veselého (obr. 2: 3–4),

Obr. 4. Rozšírenie bochníkových idolov v Nitrianskom Hrádku.

Nitrianskeho hrádku (obr. 3: 1–3) a Dvorníkov-Posádky (obr. 3: 5) zámerné pridávanie obilovín alebo iných organických látok do hlinenej masy¹.

Výzdobné motívy na bochníkových idoloch

Charakteristickú súčasť bochníkových idolov tvorí výzdoba. Aj keď každý exemplár predstavuje neopakovaný originál, použitie jednotlivých prvkov a ich usporiadanie sa riadilo základnými pravidlami.

Na slovenských bochníkových idoloch je ornamet aplikovaný výlučne na jedinú – prednú stranu. Väčšinou pozostáva z priečnych žliabkov kombinovaných s odtlačkami alebo vpichmi. Počet priečnych žliabkov na predmetoch kolíše od jedného (obr. 2: 5) do šesť (obr. 2: 3). Spozorovateľná je snaha o ich symetrické usporiadanie (Točík 1981, 'ľaf. 154: 34), avšak určite to nebolo záväzné pravidlo (obr. 2:7). Rozdielny počet priečnych žliabkov s odtlačkami na jednotlivých idoloch nie je výsledkom náhody, ale vopred premysleného zámeru. Predmety s asymetricky umiestneným jedným alebo dvomi žliabkami sú totiž tiež domodelované a na záver vypálené. V prípade výborne zachovaných bochníkových idolov z Veselého (obr. 2: 1, 3) umožnila štruktúra stien priečnych žliabkov určiť, že vznikli odtlačením stebiel tráv (viď príspevok E. Hajnalovej).

Vpichy a odtlačky, alebo ich kombinácie, umiestňovali do stredu priečných žliabkov takým spôsobom, že ich zoskupenie tvorí líniu v pozdĺžnej osi predmetu. Ani tu nechýba výnimka – striedavé usporiadanie odtlačkov na bochníkovom idole z Nitrianskeho hrádka (Točík 1981, Taf. 106: 14).

Len v ojedinelých prípadoch sa zachovali zvyšky inkrustovania hmotou bielej farby (Točík 1981, Heft 2, 65, 121).

Medzi odtlačkami nájdeme prekvapivo veľký počet rozmanitých motívov. Rakúsky bádateľ, z ktorého terminológie vychádzame, ich v európskych súvislostiach vyčlenil 31 (Trnka 1992, 618–619). Na Slovensku z nich používali asi tretinu.

Úplná analýza a štatistické vyhodnotenie odtlačených motívov na bochníkových idoloch zo Slovenska bude možné až po sprístupnení všetkých nálezov. Keďže fotografické zobrazenia a kresby väčšiny publikovaných exemplárov na identifikáciu motívov nepostačujú, sústredili sme sa na skúmanie dostupných originálov.

Okrúhle lúčovitý odtlačok

Je pravdepodobne najfrekventovanejším motívom na stredoeurópskych bochníkových idoloch. Pozostáva z hlbokého vpichu v stredovej časti, od ktorého lúčovito vybiehajú úzke rebierka. Pri podrobnom pozorovaní originálov sa ukázalo, že odtlačky majú rôzne rozmery, čiže nemohli byť vytvorené jedným typárom. Rozšírenie totožného motívu na bochníkových idoloch na rozsiahlom území od Nemecka (Kneipp 1986, Abb. 1) po Rumunsko (Berciu 1953, plansa 33) a Juhosláviu (Trnka 1992, Abb.1) viedo k úvahe, že odtlačeným predmetom mohol byť prírodný materiál, rastlina alebo schránka živočícha.

Okrúhle lúčovité útvary na štyroch idoloch z Veselého (obr. 2: 1, 3) a Nitrianskeho Hrádku (obr. 3: 1, 3) určili odborníci ako odtlačky spodnej časti plodov slezovca durínskeho (viď príspevok E. Hajnalovej). Skutočnosť, že „okrúhle lúčovité odtlačky“ sa nevyskytujú na idoloch v Taliansku môže súvisieť s územným rozšírením výskytu uvedenej rastliny. Odtláčanie plodov (jedlých) slezovca durínskeho (*Lavatera thuringiaca*) na bochníkové idoly iste nie je vecou náhody. Nepredpokladáme ani čisto estetické využitie tvaru, pretože v takom prípade by sme sa s ním mohli stretnúť napríklad aj na keramike. Zvláštny význam pre človeka v závere staršej a počiatku strednej bronzovej doby mala asi samotná rastlina.

Okrúhle otláčok bez lúčov

Jeho vytvorenie pozostávalo z dvoch úkonov – hlbokého úzkeho vpichu a širšieho plytkého otláčku neznámeho predmetu, čím vznikol charakteristický stupňovitý prierez. Do skupiny patrí jeden z odtlačkov na idole z Nitrianskeho hrádka (obr. 3: 1). Tri odtlačky na bochníkovom idole zo Slovenskej Novej Vsi (obr. 3: 4) zaujmú totožnými rozmermi a pravidelným priebehom okrajov. Ich prevedenie poukazuje na použitie jediného typára – výrobku ľudských rúk. Pri idole z Veselého (obr. 2: 6) sme mali k dispozícii iba kresbu. Možno zodpovedá mierne modifikovaným exemplárom z Nitrianskeho Hrádku (Točík 1981, Taf. 52: 20, 56: 13, 100: 6).

Jednoduchý okrúhly vpich

Jeho vytvorenie pozostávalo z jediného úkonu, vpichu kužeľovitým predmetom. V skúmanom súbore sa uvedené vpichy nachádzajú na troch exemplároch z Veselého (obr. 2: 4–5,7). Jednoduchý tvar sťažuje identifikáciu pôvodného typára.

Vpichy obdĺžnikového tvaru

Na idole zo Skalice sú priečne žliabky v strede prerušené kolmým obdĺžnikovým odtlačkom bez vnútornej výzdoby (obr. 3: 6). Všetky tri pravdepodobne vytvorili jedným typárom. Podobnú výzdobu nájdeme na bochníkovom idole z Nitrianskeho Hrádku (Točík 1981, Heft 1, 179, Taf. 76: 14).

Napodobnenina odtlačku mušle (?)

V stredoeurópskom meradle sú unikátne vejárovité odtlačky na bochníkovom idole z Dvorníkov-Posádky (obr. 3: 5). Ich vytvorenie pozostávalo z hlbokého vpichu a nasledujúceho plytšieho odtlačku neznámeho predmetu. Snaha o identifikáciu typária medzi plodmi rastlín¹ alebo schránkami živočíchov² nebola úspešná, skôr sa zdá, že ide o výrobok ľudských rúk. Ako vzor motívu pripadá do úvahy mušľa *Cardium* resp. *Acanthocardia*, ktorej odtlačok sa vyskytol na idole zo Schiltern v Dolnom Rakúsku (Trnka 1982, 66).

Na ďalšej, od predchádzajúcich sa odlišujúcej skupine idolov chýbajú priečne ryhy. Umiestnenie odtlačkov do stredu predmetov sa však nevymyká zo základnej schémy výzdoby väčšiny bochníkových idolov na Slovensku.

Odtlačok v tvare kríža.

Dva odtlačky na neumelo vymodelovanom bochníkovom idole z Nitrianskeho Hrádku (obr. 3: 2) majú tvar nesúmerných krížov. Podľa pozdĺžneho profilu a štruktúry vnútorných stien ornamentov je zrejmé, že ich vytvorili krížovým odtlačením stebiel tráv alebo obilnín¹.

Pásový rebrovaný odtlačok

Bochníkový idol z Veselého zdobí žliabkovitý, priečnymi rebierkami členený odtlačok (obr. 2: 2). Pokus o určenie odtlačeného predmetu odborníkmi z oblasti paleontológie viedol k negatívnemu výsledku.² Ani na určenie typária ako struku nejakej rastliny jeden exemplár z Veselého nestačí.¹ Možno budú pre jeho určenie vhodnejšie obdobné odtlačky na troch idoloch z Nitrianskeho Hrádku (Fasani 1970, Fig. 11, 1–3).

Najzaujímavejším výsledkom sledovania výzdoby skúmanej skupiny bochníkovitých idolov je identifikácia použitia plodov slezovca durínskeho, ako aj stebiel tráv a obilnín. Predpokladáme, že ďalšie rastliny a ich plody môžu byť identifikované na odtlačkoch v rozsiahlom súbore idolov z Nitrianskeho Hrádku. Skúmanie vcelku potvrdilo úvahu M. Novotnej (1996, 21), že vzory na bochníkových idoloch vytvorili odtlačením rôznych semien. Aj skôr vyslovená myšlienka A. Točíka (1964, 149) o použití mušličiek má vzhľadom k nálezu bochníkového idolu zo Schiltern s odtlačkami schránky mušle *Cardium* opodstatnenie (Trnka 1982, 66). Ako málo pravdepodobný sa pre okrúhle lúčovité odtlačky ukázal názor o použití „kovového puncu kruhového tvaru“ (Kneipp 1986, 408). Žiaľ dôležitá správa G. Craciunescu o náleze nástroja na zdobenie bochníkových idolov na rumunskom sídlisku v Ostrovul Mare nám nebola dostupná. Informáciu o štúdiu v časopise *Drobeta* sme získali z nepublikovanej práce M. Ruttkaya (1982, 6, Tab. IV: 4). Vzhľadom k podobnosti „okrúhlych lúčovitých odtlačkov“ zo Slovenska i Rumunska však aj u vyobrazených bochníkových idolov z oblasti dolného toku rieky Dunaj (Berciu 1953, 599, plansa 33, Trnka 1992, 615, Abb. 1), predpokladáme použitie plodov rastlín čelade slezovitých. U iných motívov vtláčenej výzdoby – krúžkov bez lúčov (obr. 3: 4), drobných obdĺžnikov (obr. 3: 6) a odtlačkov vejárovitého tvaru však predpokladáme použitie výrobkov ľudských rúk – rôznych typárií.

Záver

Pre konkrétne charakterizovanie účelu bochníkových idolov chýbajú dostatočné podklady, preto sa pre určenie ich funkcie otvorilo široké pole zvažovaných možností.

Časť bádateľov predpokladala, že slúžili ako pečatidlá – predstava sa v minulosti odrazila v označení „Tonstempel“ a v premiešaní s pintaderami. G. Bandi uvažoval, že ich výskyt medzi juhozápadným Slovenskom a severným Talianskom kopíroval trasy diaľkového obchodu, predovšetkým s jantárom. Pri nadregionálnom obchode vraj slúžili ako „komerčné pečate“ (Bandi 1974, 237, 248–251). Úvahu odvážnym spôsobom rozvinul J. Fogel. V ornamente vidí matematicko – metrický systém. Usporiadanie a počet rýh s odtlačkami na bochníkových idoloch podľa jeho názoru odrážalo kvalitu a množstvo zasielaného či odobratého tovaru, čiže plnili úlohu akéjsi objednávky a potvrdenky (Fogel 1977, 100–101). Spojenie bochníkových idolov s organizáciou pravekej spoločnosti

ponúkol A. Beneš: „ovíjanie bochníku šnúrou symbolicky znázorňuje zjednotenie menších spoločenských jednotiek do rodov“ (Beneš 1984, 17). So slnečným kultom a uctievaním rodových predkov dal do súvislosti bochníkové idoly (spolu zo zoomorfnou plastikou, hlinenými kolieskami a hrňkálkami) J. Paulík (1980, 104, 1993, 44). Naopak, s agrárnym kultom spojil poľské bochníkové idoly religionista W. Szafranski. Bochníčky v tvare chleba považuje za jeden z atribútov matky zeme, božský pokrm symbolizujúci plodnosť a večný život (Szafranski 1993, 341–343).

Aj keď viac-menej zdôvodnené úvahy o spojení bochníkových idolov s praktickým životom alebo kultovými ceremóniami nechýbajú, problém určenia ich funkcie zostáva naďalej otvorený. Pre jeho zodpovedanie v budúcnosti iste prispieje úplná analýza a štatistické vyhodnotenie odtlačených motívov, ako aj dôkladná charakteristika zloženia sprievodných nálezových súborov.

POZNÁMKY

¹ Za odborné posúdenie z hľadiska botaniky a diskusiu o nálezoch ďakujeme E. Hajnalovej z AÚ SAV.

² Za odborné posúdenie z hľadiska paleontológie a diskusiu o nálezoch ďakujeme E. Činčurovej zo SNM-Prírodovedného múzea a Š. Meszárošovi.

³ Za sprístupnenie nepublikovaného nálezu ďakujeme V. Drahošovej zo Záhorského múzea v Skalici.

⁴ Za sprístupnenie nepublikovaného nálezu ďakujeme J. Urminskému zo Západoslovenského múzea v Trnave.

LITERATÚRA

- BAČA, R. – KRUPA, V. 1998: Katalóg archeologickej zbierky Balneologického múzea v Piešťanoch. Piešťany.
- BANDI, G. 1974: Über den Ursprung und die historischen Beziehungen der Tonstempel der bronzezeitlichen Gruppen: Madarovec und Polada. *Prehist. Alp.* 10, 237–252.
- BARTÍK, J. 1995: Kovolejárstvo na sídlisku z doby bronzovej vo Veselom. *Zborník SNM 89, Archeológia* 5, 25–46.
- BARTÍK, J. 1997: Dvorníky, časť Posádka. In: *Archeológia na plynovode*, 109 – 122. Bratislava.
- BARTÍK, J. – ŠTRBÍK, J. 1990: Prieskum v povodí Vištuckého potoka a Gidry. *AVANS za rok 1988*, 32–34.
- BÁTORA, J. 1983: Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. *AR* 35, 72–79.
- BENEŠ, A. 1984: Praveká osada z doby bronzovej na soutoku Lužice a Vltavy. *Týn nad Vltavou*.
- BERCIU, D. 1953: Catalogul muzelui arheologic din Turnu-Severin. In: *Materiale arheologice*, Vol. 1. 589–649. Bucuresti.
- EISNER, J. 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- FASANI, L. 1970: Sul significato cronologico dei cosiddetti oggetti enigmatici della del bronzo dell Italia settentrionale. In: *Mem. mus. civ. st. nat. Verona* 18, 91–112.
- FOGEL, J. 1977: Z badań nad kontaktami społeczeństw ziem polskich wczesnej epoki brązu z kregiem egejskim. *Archaeologia Polski*, 22–1, 97–109.
- HUNDT, I. 1974: Donauländische Einflüsse in der frühen Bronzezeit Norditaliens. *Prehist. Alp.* 10, 143–178.
- JANŠÁK, Š. 1938: Staré osídlenie Slovenska. Dolný Hron a Ipeľ v praveku. *Turčiansky Svätý Martin*.
- KNEIPP, J. 1986: Ein bronzezeitliches „Brotlaibidol“ aus der Wetterau. *Arch. Korrespbl.* 407–411.
- KUJOVSKÝ, R. 1978: Nálezy maďarovskej kultúry vo Vráblöch. *AVANS za rok 1977*, 153.
- MAIER, R. A. 1979: Gemusterte Tonobjekte in Art der Madarovec- und Polada-Kultur aus Bronzezeitsiedlungen bei Freising im Isartal und Singen am Hohentwiel. *Germania* 57, 162–165.
- NEUGEBAUER, J. W. 1997: Franzhausen. Das frühbronzezeitliche Gräberfeld I. Wien.
- NOVÁK, P. 1987: Záchranný výzkum ve Voderadech, část Slovenská Nová Vcs. *AVANS za rok 1986*, 78.
- NOVOTNÁ, M. 1996: Die Beziehungen zum ägäischen Raum in der älteren Bronzezeit in der Slowakei. *Musaica* 23, 19–27.
- NOVOTNÝ, B. – FUHRHERR, V. 1971: Katalóg archeologickej zbierky Západoslovenského múzea v Trnave. Bratislava.
- NOVOTNÝ, B. – NOVOTNÁ, M. 1984: Die Madarovec Kultur. In: *Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans*. Beograd, 323–337.
- PAULÍK, J. 1980: Praveké umenie na Slovensku. Bratislava.
- PAULÍK, J. 1993: *Bronzom kované dejiny*. Bratislava.
- RUTKAY, M. 1982: Bochníkovité idoly v strednej Európe. Nepublikovaná práca, Archeologický seminár FFUK v Bratislave.
- SZAFRAŃSKI, W. 1993: Nowo odkryta kolejna epifania żeńskiego bóstwa plodności plemion kultury luzyckiej. In: *Miscelanea archaeologica Thaddaeo Malinowski dedicata*, 341–345. Slupsk – Poznań.

- TOČÍK, A. 1964: Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom. Bratislava.
- TOČÍK, A. 1981: Nitriansky Hrádok-Zámeček. Band I, Heft 1, 2, Nitra.
- TRNKA, G. 1982: „Brotlaibidole“ in Österreich. Arch. A. 66, 61–80.
- TRNKA, G. 1992: Neues zu den „Brotlaibidolen“. In: Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd. 8, 615–622.
- URBAN, T. 1993: Studien zur mittleren Bronzezeit in Norditalien. In: Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie Bd.14.
- VISEGRÁDI, J. 1911: A magyaradi östelep. Muzeumi és Könyvtári Ertesítő 5, 30–39.
- WOSINSKI, M. 1904: Az öskor mészbetétes disztétusi agyagművessége. Budapest.
- VLADÁR, J. 1973: Osteuropäische und mediterrane Einflüsse im Gebiet der Slowakei während der Bronzezeit. SIA 21, 253–357.
- VLADÁR, J. 1981: Zur Problematik osteuropäischer und südöstlicher Einflüsse in der Kulturentwicklung der Älteren Bronzezeit im Gebiet der Slowakei. SIA 29, 217–233.

BROTLAIBIDOLE AUS VESELÉ

EIN BEITRAG ZU DEN BROTLAIBIDOLEN AUS DER SLOWAKEI.

JURAJ BARTÍK - RÓBERT BAČA

Obwohl die Nachricht vom ersten Fund eines Brotlaibidols aus dem Gebiet der gegenwärtigen Slowakei schon zu Beginn unseres Jahrhunderts veröffentlicht wurde (Visegrádi 1911), steht ihre vollständige Veröffentlichung und allseitige Bewertung bislang immer noch aus. Die ursprüngliche Absicht der Autoren – sich nur mit den Funden aus Veselé zu Beschäftigen – erweiterte sich schrittweise durch zugängliche unbekannte Gegenstände von weiteren Fundorten. Das Bemühen um ein näheres Kennenlernen der Artefakte führte zu einer Zusammenarbeit mit Spezialisten der Botanik¹ und Paläontologie².

Brotlaibidole aus Veselé (Bez. Piešťany). Aus der Flur Hradisko-Podzámске stammen fünf Brotlaibidole, die in den Sammlungen des Balneologischen Museums in Piešťany (Abb. 2: 2, 3, 7), des Archäologischen Museums des Slowakischen Nationalmuseums in Bratislava (Abb. 2: 1) und des Nationalmuseums in Prag (Abb. 2: 6) aufbewahrt sind (Točík 1964, 149, Bača – Krupa 1998, 45, 75). Den gleichen Ursprung wird auch bei zwei Brotlaibidolen von einem „Unbekannten Fundort“ angenommen, die im Westslowakischen Museum in Trnava (Abb. 2: 4–5) aufbewahrt sind (Novotný – Fuhrherr 1971, 40). Unsere Annahme von ihrer Herkunft aus Veselé stützt sich auf zahlreiche Funde der Maďarovce-Kultur aus Hradisko-Podzámске, die in älteren Fonds des Westslowakischen Museums verwahrt sind.

Brotlaibidole aus weiteren Fundorten in der Westslowakei.

Čata (Bez. Levice) (Janšák 1938, 43, Taf. 18:7).

Dvorníky-Posádka (Bez. Hlohovec). Das Idol (Abb. 3: 5) wurde bei der Untersuchung einer befestigten Siedlung der Maďarovce-Kultur gewonnen (Bartík 1997, 115).

Hoste (Bez. Galanta) (Bátora 1983, 77, Abb. 4: 1).

Maďarovce (Bez. Levice) (Visegrádi 1911, 38, Taf. 7: 5).

Nitriansky Hrádok (Bez. Nové Zámky). Nach unseren Erkenntnissen gewann die ersten zwei Brotlaibidole (Abb. 3: 1–2) aus Zámeček J. Eisner. Aus den kargen Berichten ist es nicht klar, ob sie von der 1923 untersuchten Fläche, oder aus einem Oberflächenfund stammen. Nach den veröffentlichten Angaben (Točík 1981, Heft 1–2) stammen 39 Brotlaibidole aus den Befunden, die während der Grabungen in den Jahren 1948–1960 freigelegt wurden. 29 davon sind abgebildet und 10 nur im Text erwähnt. A. Točík erwähnte auch einen nichtabgebildeten Oberflächenfund. Wir können die Zahl um ein weiteres, bisher unbekanntes Objekt (Abb. 3: 3), das in einer Privatsammlung aufbewahrt wird, ergänzen. Insgesamt sind den Autoren von Nitriansky Hrádok 43 Brotlaibidole bekannt.

Skalica (Bez. Skalica). Das Brotlaibidol (Abb. 3: 6) wurde an der Oberfläche zusammen mit Keramik der Maďarovce-Kultur gefunden.

Slovenská Nová Ves (Bez. Trnava). Das Brotlaibidol (Abb. 3: 4) wurde in einer Siedlung der Maďarovce-Kultur gefunden.

Šarovec (Bez. Levice). (Novotný – Novotná 1984, 330).

Vráble (Bez. Nitra). (Kujovský 1978, 153, Abb. 82: 6).

Fundort der Brotlaibidole:

Von 58 bekannten Brotlaibidolen aus der Slowakei wurden 56 in zehn befestigten und unbefestigten Siedlungen der Maďarovce-Kultur gefunden. Auch die übrigen zwei (Abb. 2: 4–5) dürften aus der Siedlung in Veselé stammen.

Eine einzigartige Gelegenheit für die Untersuchung der Fundumstände der Brotlaibidole bietet die befestigte Siedlung der Maďarovce-Kultur in Nitriansky Hrádok. In der Flur Zámeček wurden 13 Idole in Siedlungsgruben und 26 in der Siedlungsschicht gefunden. Bei den 39 Objekten unterscheiden wir keine deutliche Gruppierung, vielmehr können wir sie als eine Streuung über den größeren Teil der untersuchten Lokalität charakterisieren (Abb. 4). Das Ergebnis der Raumanalyse der Fundumstände kann zu der Schlußfolgerung verallgemeinert werden, daß die Brotlaibidole in Nitriansky Hrádok nicht an einen bestimmten Ort in der Siedlung gebunden waren (z. B. in Verbindung mit einem Kult oder Fernhandel), es ging vielmehr um Gegenstände des persönlichen Charakters, die in den Wohnstätten aufbewahrt wurden.

Material:

Die untersuchten Brotlaibidole wurden aus gutem feinkörnigem Auelem ohne Beimischung von Steinchen modelliert. Die Untersuchung der Ober- und Bruchflächen schloß bei den Objekten aus Veselé (Abb. 2: 3–4), Nitriansky Hrádok (Abb. 3: 1–3) und Dvorníky-Posádka (Abb. 3: 5) eine absichtliche Zugabe von Getreide oder anderen organischen Stoffen in die Lehmmasse aus.¹

Verzierung und Motivik an Brotlaibidolen:

Auf den slowakischen Brotlaibidolen ist das Ornament ausschließlich auf einer – der Vorderseite zu finden. Meist besteht es aus Querrillen, die mit Eindrücken oder Einstichen kombiniert sind. Die Anzahl der Querrillen an den Gegenständen schwankt von 1 (Abb. 2: 5) bis 6 (Abb. 2: 3). Die unterschiedliche Anzahl der Querrillen mit Eindrücken an den einzelnen Idolen ist kein Zufallsergebnis, sondern eine vorher durchdachte Absicht. Die Gegenstände mit ein oder zwei asymmetrisch angebrachten Rillen sind nämlich auch nachmodelliert und zum Schluß ausgebrannt. Im Falle der ausgezeichnet erhaltenen Brotlaibidole aus Veselé (Abb. 2: 1, 3) ermöglichte die Struktur der Querrillenzwände zu bestimmen, daß sie durch das Eindringen von Grashalmen entstanden waren (siehe Beitrag E. Hajnalová).

Unter den Eindrücken finden wir eine überraschend große Anzahl vielfältiger Motive (Trnka 1992, 618–619, Abb. 3). Da die fotografische Darstellung und die Zeichnungen der Mehrheit von den veröffentlichten Objekten nicht zur Identifizierung der Motive ausreichen, konzentrierten wir uns auf die Untersuchung der zugänglichen Originale:

Runde strahlenförmige Eindrücke. Das ist wahrscheinlich häufigste Motiv auf den mitteleuropäischen Brotlaibidolen. Es besteht aus einem tiefen Einstich im Mittelteil, von dem schmale Rippen strahlenförmig auseinanderlaufen. Bei einer genaueren Betrachtung der Originale zeigte es sich, daß die Eindrücke unterschiedliche Maße haben, also nicht mit gleichem Instrument gefertigt werden konnten. Die Verbreitung des identischen Motivs an Brotlaibidolen von Deutschland bis Rumänien und Jugoslawien führte zu der Überlegung, daß der eingedrückte Gegenstand ein natürliches Material, eine Pflanze oder Hülle eines Tieres sein konnte. Die runden, strahlenförmigen Gebilde an vier Idolen aus Veselé (Abb. 2: 1–3) und Nitriansky Hrádok (Abb. 3: 1, 3) wurden von Spezialisten als Eindrücke des unteren Fruchtteils der *Lavatera Thuringiaca* bestimmt (siehe Beitrag E. Hajnalová). Die Tatsache, daß die „runden, strahlenförmigen Eindrücke“ nicht an Idolen in Italien vorkommen, kann mit der Gebietsverbreitung des Vorkommens dieser Pflanze zusammenhängen. Das Eindringen der Früchte *Lavatera Thuringiaca*, oder anderen Pflanzen aus der Familie

Malvaceae in Brotlaibidole ist gewiß keine zufällige Angelegenheit. Wir nehmen auch keine rein ästhetische Verwendung der Form an, weil wir ihr in diesem Falle z. B. auch an der Keramik begegnen könnten. Eine besondere Bedeutung für den Menschen am Ende der älteren und am Beginn der mittleren Bronzezeit hatten wohl die Pflanzen (und die eßbaren Früchte) selbst.

Runde Eindrücke ohne Strahlen. In die Gruppe gehören einer der Eindrücke an dem Idol aus Nitriansky Hrádok (Abb. 3: 1) und drei Eindrücke an einem Brotlaibidol aus Slovenská Nová Ves (Abb. 3: 4).

Eifache runde Einstiche. In der untersuchten Gruppe befinden sich die genannten Einstiche an drei Objekten aus Veselý (Abb. 2: 4–5, 7).

Rechteckige Einstiche. An dem Idol aus Skalica sind die Querrillen in der Mitte durch einen senkrechten rechteckigen Eindruck ohne innere Verzierung unterbrochen (Abb. 3: 6). Alle drei wurden wahrscheinlich mit einem Werkzeug angefertigt.

Nachahmung eines Muscheleindrucks? Im mitteleuropäischen Raum sind die fächerförmigen Eindrücke an dem Brotlaibidol aus Dvorníky-Posádka ein Unikat (Abb. 3: 5). Das Bemühen um die Identifizierung des Werkzeugs unter den Pflanzenfrüchten oder Tierhüllen war nicht erfolgreich, eher scheint es, daß es sich um ein Erzeugnis aus Menschenhand handelt.

Kreuzförmige Eindrücke. Zwei Eindrücke an einem unregelmäßig modellierten Brotlaibidol aus Nitriansky Hrádok (Abb. 3: 2) haben die Form von unsymmetrischen Kreuzen. Nach dem Längsprofil und der Innenwändestruktur der Ornamente ist es ersichtlich, daß sie durch kreuzweises Eindrücken von Gras – oder Getreidehalmen geschaffen wurden (siehe Beitrag E. Hajnalová).

Bandförmige gerippte Eindrücke. Das Brotlaibidol aus Veselý zieren rillenförmige durch Querrippen gegliederte Eindrücke (Abb. 2: 2). Der Versuch einer Bestimmung des egedrückten Gegenstandes aus dem Gebiet der Paläontologie führte zu einem negativen Ergebnis. Ebenfalls für die Bestimmung des Werkzeugs als Fruchthülse einer Pflanze genügt ein Exemplar aus Veselý nicht. Vielleicht werden für seine Bestimmung ähnliche Eindrücke an drei Idolen von Nitriansky Hrádok besser geeignet sein (Fasani 1970, Fig. 11, 1–3).

Zusammenfassung.

Das interessanteste Ergebnis der Untersuchung der Verzierung der betrachteten Gruppe Brotlaibidole ist die Identifizierung der Verwendung von Früchten *Lavatera Thuringiaca* sowie von Gras – und Getreidehalmen. Wir nehmen an, daß weitere Pflanzenarten und ihre Früchte auf Eindrücken in der umfangreichen Idolgruppe aus Nitriansky Hrádok identifiziert werden können. Als wenig wahrscheinlich zeigte es sich – für die runden strahlenförmigen Eindrücke – die Verwendung eines „Metallgeräts oder Ringpunze“ (Kneipp 1986, 408). Bei anderen Motiven der egedrückten Verzierung – Ringe ohne Strahlen (Abb. 3: 4), kleine Rechtecke (Abb. 3: 6), und fächerförmige Eindrücke (Abb. 3: 5) – nehmen wir die Verwendung von verschiedenen menschlichen Erzeugnissen an.

Schlußbemerkung:

Obwohl mehr oder weniger begründete Überlegungen über die Verbindung der Brotlaibidole mit dem praktischen Leben (Bandi 1974, 237, 248–251, Fogel 1977, 100–101) oder mit Kultzeremonien (Beneš 1984, 17, Paulík 1980, 104, 1993, 44, Szafranski 1993, 341–343) nicht fehlen, bleibt das Problem der Bestimmung ihrer Funktion weiterhin offen. Zu seiner Beantwortung in der Zukunft wird gewiß eine vollständige Analyse und statistische Auswertung der eingedrückten Motive sowie eine gründliche Charakteristik der Zusammensetzung der fundbegleitenden Ensemble beitragen.

Preklad: autor